

Живота БОРБЕВИЋ

ДОБРОВОЉАЧКИ КОРПУС У ВАЉЕВУ 1862. ГОДИНЕ

Одлучан спољнополитички курс Михаила Обреновића и одлуке Преображенске скупштине, одржане у јесен 1861, веома су продубили супротности Србије и Порте и повећавали напетост између Срба и Турака у Кнежевини. Од почетка 1862. Турска појачава притисак на српским границама, а у варошима и крајевима где има турског становништва и војске стално расте број инцидената, при чему неки прерастају у крваве сукобе, који једва бивају обуздани. Инциденти који су 3. јуна 1862. избили у Београду, претворили су се међутим, у масовни обрачун, коме је уследило исељавање цивилног турског становништва са Дорћола у град на Калемегдану и вишечасовно турско бомбардовање српске вароши 5. јуна. Иако су, интервенцијом конзула гарантних сила, борбе тог дана прекинуте, овим догађајима је отворена знатна криза, кнез Михаило је у Београду и срезу Врачарском прогласио ратно стање, Калемегдан је опседнут са неколико хиљада људи, војска је изашла на границе и обе земље су убрзале припреме за рат.

Већ у првим борбама по београдским сокацима истакло се неколико група добровољаца, међу којима и знатан број емиграната из српских земаља под Турском, а од њихових јединица које су, са жандармима и регуларном и народном војском, тог лета опседале Турке у Београдској тврђави, нарочито су остала запамћена одељења на Дорћолу под заповедништвом Боке Влајковића, Призренска легија коју је окупио песник Стеван Каћански и Бугарска легија под командом Раковског. Број добровољаца и њихових јединица у Београду није, међутим, показивао сву ширину тог покрета, нити су се снаге за евентуални марш преко границе ограничавале на регуларну и народну војску; од осталих формација које су онда створене са таквом сврхом, величином и значајем се нарочито издвајао Добровољачки корпус у Ваљеву.

Сви које је заокупљала мисао о борби, поготову ако су имали и нешто пустиловног духа, доживели су глас о сукобима и бомбардовању као почетак рата и похрлили у Београд. Већ 6. јуна у Књажевцу их се, ради пута у престоницу, било сакупило толико да се помоћник начелника Јанковић нашао у чуду шта да чини и депешом од министра унутрашњих дела Николе Христића затражио инструкције. У Пожаревцу их је 9. јуна било 150, па је и тамошњи начелник

Коцић молио за дозволу да их отпреми у Београд. Тамо су пошли и емигранти из Херцеговине, Босне, јужне Србије, црногорских крајева, Македоније и Бугарске, дотле расути по окрузима и добровољци из Аустрије, Срби, Хрвати и други. Брзо се, међутим, увидело да толики број оваквих људи није неопходан у престоници и да ће за случај рата бити потребнији на неколико других праваца и вероватних попришта па је правитељство новопридошле добровољце — осим емиграната из Бугарске, Македоније и јужне Србије — већ од половине јуна почело слати у Ваљево: из Јагодине је 19. јуна тамо „сопственим трошком“ отишло 27 људи, 25. је начелник Милош Пироћанац из Алексинца послао 42, а 27. је њих 726 из Београда (Самовољачки кор из резерве од 684 човека, са још једним бројем људи са барикада) добило следовање за два дана и упућено у ту варош близу западне границе. Тих дана је, очигледно, већ била сазрела одлука о формирању Добровољачког корпуса као веће јединице са нарочитим задацима у Босни за случај рата, и са старешинским кадром претежно врбованим међу граничарским аустријским официрима¹.

У противтурској пропаганди и раду на окупљању јужних Словена, Илија Гарашанин је рано почео да рачуна са сарадњом Хрвата и коришћењем људи из Војне границе. После разговора са Људевитом Гајем, вођеним још 1844. године, његов повереник Фрањо Зах је записао: „Патриотически дух Хрвата је онај, који целу милитарску границу Србљима противу Аустрије склону чини и обраћа“. И петнаестак година касније, у Гарашаниновом „плану за 1858. год.“, велика пажња је посвећена граничарима: официре склоне Србији и идеји општег устанка против Турске требало је придобити, с тим што ваља бити резервисан према онима који могу бити носиоци аустријских тежњи и пропаганде. Један од тих људи са којима се рачунало и истовремено се у њих подозревало био је Антоније Орешковић, рођен у Двору на Уни, са завршеном академијом у Винернојштату, учесник борби 1848. и 1849. и рата 1859. и капетан од 1853. године. Орешковић је 1857. почео са активношћу у Босни коју је Гарашанин запазио и знао да оцени, па је почетком 1862. почела и сарадња капетана са српском владом. Како је већ у априлу откривена његова намера да напусти аустријску војску и ступи у српску службу, он је мимо плана и без формалности морао да бежи преко Саве².

¹ Архив Србије (у даљем тексту: АС), Министарство унутрашњих дела — президијал (у даљем тексту: МУД — п), 1862: депеша К. Јовановића од 6. VI 1862, депеша начелника Коцића од 9. VI 1862, извештаји М. Антонића од 8. и 19. VII 1862; Историјски архив Београда (у даљем тексту: ИАБ), Управитељство вароши Београд (у даљем тексту: УВБ), 1862, 631—632; Србски дневник, 16. VI 1862, број 47, страна 2.

² Иван С. Павловић, Војна граница и српска војска. — Гласник Историјског друштва у Новом Саду, Нови Сад, 1936, књига IX, свеска 24, стр. 221—223; Васиљ Поповић, Аграрно питање у Босни и турски нереди за време реформног режима Абдул Мецида (1839—1861), Београд, 1949, стр. 223; Гргур Јакшић и Војислав Ј. Вучковић, Спољна политика кнеза Михаила, Београд, 1963, стр. 131; Војислав Ј. Вучковић, Политичка акција Србије у јужнословенским покрајинама Хабзбуршке монархије 1859—1874; Београд, 1965, ст. 2—6, 82—83.

Орешковић је те зиме предложио пројекат упада из Србије и устанка у Босни и Бугарској, који је Атанасије Николић крајем марта, у свом плану за евентуални рат са Турском одобрио и препоручио правитељству и чији ће се елементи наћи у свим замислима о евентуалном ратовању тога лета. Један добровољачки корпус, формиран од људи из Србије, емиграната из Босне, Херцеговине и Црне Горе, родољуба из Војводине и Хрватске и претежно под командом пребеглих граничарских официра требало је, по том плану, два колоне да упадне у Босну и дигне је на оружје. Прва би прешла границу југозападним правцем, побунила народ Санцака, Васојевиће и Брда, попуњујући се успут новим борцима до 20.000 људи, и спојила се са Црногорцима и Херцеговцима, изолујући тако Босну од Румелије и онемогућујући долазак појачања. Друга би босанском Посавином маршовала према Крајини и — примајући успут људе из крајева којима ће проћи и петроварадинске, бродске и градиштанске граничаре — до свог првог циља нарасла на 10.000 до 15.000 бораца; наоружани би били оружјем раније набављеним у Градишту и Карловцу и спремом из аустријских војних магацина које би официри и војници дезертери понели са собом. Босански Нови, Бања Луку и Бихаћ је требало заузети јуришем и после пада Травника упасти у Сарајево, након чега би српска влада Орешковића јавно признала за свога војводу. Истовремено би друга слична јединица, претежно састављена од људи из Бугарске, Македоније и јужне Србије, из база у југоисточном делу Кнежевине прешла у Бугарску, дигла устанак са центром у Трнову и великим маршом на север створила армију од 100.000 људи, пресекавши комуникације између турских војски према Србији и центара Царства. Тек након ових устанака Србија би, са прикладним објашњењем, јавно интервенисала војскама од по 20.000, које би прешле границу правцима ка Нишу и Новом Пазару. По сведочењу Милана Пироћанца, фронтови би се, ипак, разликовали по степену офанзивности: на истоку би се претежно требало бранити, а на западу углавном нападати¹.

Орешковић се и сам предлагао за старешину јединица које треба да оперишу у Босни, што се због његових веза, искуства и овог „предложенија” наметало и само по себи, па је одмах по преласку примљен у службу са чином мајора и задатком да организује

---

¹ АС, фонд Илије Гарашанина (у даљем тексту: ИГ), 1835; Извештај Александра Вукобратовића за 1864. годину. — Архив Српске академије наука и уметности, Историјска збирка 12577/А-7 (у даљем тексту: Извештај А. Вукобратовића); Милан Пироћанац, Белешке поводом једне „Дипломатске историје”, Београд, 1979, ст. 30; Г. Јакшић и В. Ј. Вучковић, нав. дело 131—132; В. Ј. Вучковић, нав. дело, ст. 6, 82.

врбовање граничара и њихово пребацивање у Србију, на чему су по Аустрији већ увелико радили српски тајни одбори и повереници*.

Кад се крајем јуна српско правитељство определило за описани ратни план и убрзало припреме, Бугарска легија и друге мање групе око појединих „војвода” и „дедова”, сакупљене су из Београда, Крагујевца, Ђуприје и са других страна и сконцентрисане у Алексинцу, одакле је требало да почне, кад дође час, њихов марш ка Трнову, а од већ доста бројног света сабраног у Ваљеву формиран је Добровољачки корпус под командом мајора Орешковића. Министар војни Иполит Флорентин Монден је 4. јула издао „настављење . . . господину Орешковићу, команданту својевољаца у Ваљеву”, којим је мајор одређен за команданта корпуса под непосредном и искључивом влашћу министра; организација, дисциплина и обука се препуштају искуству и знању команданта, с тим што су за егзерцир препоручена правила народне војске; ниже старешине је постављао Орешковић уз обавезу да министра обавести о имену, старости и месту рођења подофицира; решено је да добровољце прима сам командант уз услов да су телесно здрави и способни и уз обавезу да пази да се „у кор не увуку лица са opakим намерама да противу интереса наше земље раде”. Такође му је препуштено да изабере место за логор и пропише унутрашњи распоред и ред, као и форму и број колиба. Храна се морала требовати код окружног начелства, а полицијске власти су обавезне да команданту у свему помогну. „Све тужбе и кривице појединих својевољаца, како прости тако и старешина, извића и пресуђује сам г. Орешковић, по чему упражњаваће власт батаљонског командира наше регуларне војске”. Командант је био обавезан да министру војном подноси петнаестодневни извештај о стању и резултатима обуке и хитне рапорте у изванредним случајевима⁴.

И већина осталих старешина, поготову официра ове јединице, били су Хрвати и Срби из Аустрије. Командант логора Коста Зега је, као аустријски официр, служио у Пшемилсу, Јарославу и другде по Царевини, а у Србију је, као и Орешковић, дошао са чином капетана; двадесетседмогодишњи поручник прве класе Буро Хорватовић постављен је за командира батаљона; Хрвати су били и поручници Сима Јовановић, Александар Вукобратовић (командир IV чете I бата-

---

* Нарочито активни били су у Карловцу Едмунд Ковачић, Маша Соларж, Густав Пфајфингер и Петар Узелац; у Босанском Броду поручник Сима Јовановић и адвокат Булић; у Сиску трговци Остојић и Котур; у Кленку агенти Дунавског паробродског друштва браћа Томашевић. Послани из Србије у Срем и Банат, поручници Деметар Марковић и Паја Поповић нису имали успеха, али су повереници у Петроварадину, пензионисани поручник Коста Крстић и наредник Митар Ковачевић били спремни да са око 1.000 војника из те утврде силом пробију кордон код Кленка и пређу у Србију итд.

⁴ В. Ј. Вучковић, нав. дело, 85—86.

љона), Адам Приљева и још неколико, а међу подофицирима је било и доста Црногораца и ислужених војника српског гарнизонског војинства⁵.

Кад је Корпус добио јасан и званичан статус, потпуну организацију и чврсту команду нестала је већина разлога за обуздавање добровољачког притиска и, што се Србије тиче, полицијске власти су почеле да подстичу упис и каналишу њихов одлазак, тако да је у другој половини јула ка Ваљевоу пошао нови велики талас: у крушевачком округу је до 17. јула уписано 60 добровољаца, у шабачком до 18. јула 25 (пошто их је претходно већ добар број отишао не јавивши се начелству), у Горњем Милановцу 17, у Неготину 11 (од којих су 7 били Црногорци из Петровог Села, а четворица пречани), у Лозници 40, Азбуковици 30, Рађевини 10, Јадру 7 и готово највише, али са разних страна, у Пожаревцу, који је — по свој прилици — представљао неку врсту сабирног центра. Нестрпљиви што дуго остају без опредељења и опскрбе, добровољци су из ове вароши 16. јуна упутили Христићу драматичну депешу: „Ми распродасмо све што смо имали, остависмо газде и потрчасмо под барјак за одбрану отечества, а немамо чим дуже се издржавати и овде бавити. Зато покорно молимо наредите куда да се кренемо, или да нас власт рани”. Телеграм је имао ефекта: 23. јула је у Ваљево пошло њих 83, од којих је 31 био из самог Пожаревца и ближе околине, 12 „из Турске”, по 3 из Јагодине и Ужица, по 2 из Свилајнца, Милановца, Карановца и Крагујевца, Херцеговине и Црне Горе, један је био Личанин, итд.; до 20 година било их је 9, највише их је — 47 — имало између 20 и 30, од 30 до 40 година уписано је њих 19 а преко 40 година (сви из Пожаревца) само 5. Четовоћа Никола Давидовић и први водник Јован Петровић, обојица из те вароши, са по 50 пуних година били су најстарији; водило се очигледно рачуна да бар старешине буду људи са искуством из Маџарске буне. Тридесетдвогодишњи Петроније Антић из Карановца био је други водник, а десетара је било 7: четрдесетпетогодишњи Тодор Негованов из Лике, двадесетчетворогодишњи Лука Димитријевић из Пожаревца, тридесетогодишњи Херцеговац Ристо Новаковић, двадесетогодишњи Павле Ивановић из Жабара, тридесетпетогодишњи Глиша Прендић из Јагодине, двадесетчетворогодишњи Алекса Перић из Ужица и четрдесетогодишњи Никола Петровић из Пожаревца. Барјактар је био двадесеттворогодишњи Јован Богдановић из Свилајнца, а „чувари барјака” два Црногорца — четрдесетогодишњи Ристо Митровић и двадесетпетогодишњи Никола Лазаревић. На путу за Ваљево ручали су код механције у селу Петка не плативши 180 гроша чаршијских, па је газда до дубоке јесени без успеха покушавао да од правитељства намири своја потраживања. Кад је ова дружина већ одмакла, у Пожаревац је 24. јула стигло још 96 добровољаца из забаченог рамског среза, а затим и из других далеких рејона овог пространог и шумовитог округа, тако да их је 26.

---

⁵ ИАБ, УВБ, 1862, XXVII. 349; Извештај А. Вукобратовића; Бугар Хорватовић. — Српска зора, Беч, 1878, св. 3, ст. 62; И. С. Павловић, нав. рад, 224.

јула било већ 148. Начелник Коцић је помало панично телеграфом тражио од министра Христића савет шта да ради са толиким људима. Овога пута, по броју пријављених добровољаца недостижном Пожаревцу, унеколико се приближило само суседно Смедерево: 19. јуна је отуд упућено 106 добровољаца, а сутрадан још педесетак и то „не рачунајући окружје”. У крушевачком округу се до 20. јула сакупило још 80 људи, махом Црногораца, Милош Пироћанац је уписао 41 човека из алексиначког краја, до 21. јула се из вароши Јагодина и оближњег беличког среза пријавило 16, а у левачком и темнићком срезу 26 добровољаца, итд. Ретки су били окрузи као крагујевачки где се, према извештајима начелника Димитријевића, до 17. јула „нико за самоволне војнике јавио није, а такви можда неће ни бити, што су људи фамилијарни и већ за прву и другу класу народне војске уписани”. Слично је, до тог дана, било још само у чачанском округу⁶.

Упоредо су притицали добровољци из Аустрије. Београдски коресподент „Србског дневника” је проценио да је још 13. јуна у Београду било неколико стотина добровољаца из суседне Царевине, највише Срба и доста Мађара. Дописник „Србобрана” је у то време јавио да „из Влашке добоше ових дана у Београд неколико бољара са многобројном влашком омладином. Да лепих јунака за Легију влашку”, а крајем месеца је потврдио „Дневникове” наводе: „Мађара и Срба је са више страна доста и стално непрестано долазе”. У смедеревски округ је тога лета преко Дунава илегално дошло 49 страних поданика⁶, али је главни пут водио од Кленка до Шапца и преко браће Томашевића (од којих је старији, Коста, био „главни повереник . . . опасан српски агент и шверцер”) и чиновника Дунавског паробродског друштва Димитријевића. На пример, само у току једног дана, 25. јула, и само у варош Шабац преко Саве су дошли паори Јулијан Ковачевић и Алекса Стричевић и учитељ Аврам Дунђерски из Сентомаша, писар Тодор Бранковић и Буњевац Јосиф Орачић, клозерски калфа из Суботице, као и Негри Антула, Мађар из Сегедина, такође помоћник у том занату. Аустрија није била равнодушна према овом покрету својих поданика. Бечко Министарство спољних послова је још 6. (18) јуна наредило властима северног Баната да предузму све мере како „покрети од велике важности” у

⁶ АС, МУД — п, 1862: Извештај П. Петровића од 17. VII 1862, извештај Ј. Димитријевића од 17. VII 1862, извештај П. Мутаџића од 17. VII 1862, извештаји Коцића од 17. и 18. VII 1862, депеша В. Лукића од 17. VII 1862, извештај М. Теодосијевића од 17. VII 1862, Списак самоволника у вароши Пожаревац записани од 18. VII 1867, депеша Ј. Наумовића од 18. VII 1862, извештај Б. Девића од 18. VII 1862, извештаји М. Аћимовића од 18. VII 1862, извештаји К. Јанковића од 17, 18. и 24. VII 1862, депеша М. Пироћанца од 20. VII 1862, извештај М. Антоновића од 21. VII 1862, извештај В. Лукића од 24. VII 1862, депеше Коцића од 24. и 26. VII 1862, депеше М. Аћимовића од 25. и 26. VII 1862.

⁷ Најновије вести. — Србобран, 13. VII 1862, бр. 56, ст. 4.

⁸ Списак бегунаца у отечество наше дошавши за годину 1862. АС, МУД-П, 1863, I, 122.

суседној Кнежевини не би повукли „на странпутицу оне класе које их симпатишу”, али је и два месеца касније темишварска полиција обавештавала Беч да се „и занесењаци свих осталих народности слажу са Србима и кажу: чим падне први пуцањ, треба полетети за Београд у помоћ Србима против Турака” и јавља да су Срби из Беле Цркве спремни да тамо пођу масовно⁹. Поред појединачних случајева, Црногорци су у Добровољачки корпус ступили и као дружине од неколико десетина људи и са својим четовођама¹⁰.

Родољубива јавност широм српских и јужнословенских земаља веровала је тога лета да је у Ваљеву окупљено и свих 6.000 људи, што није било тачно¹¹; у моментима кад их је било највише, корпус је бројао 3.000 припадника, што такође није било мало. Према националности и завичају добровољаца, јединица је била веома разноликог састава: поред Срба из Србије, Босне, Херцеговине, Војводине, Славоније и Лике, Црногораца и Хрвата, знатног броја Мађара (Борђе Силаћи је имао чин потпоручника)¹², било је и Немаца из Хесена, Мађарске, Влашке и Ердеља, Румуна и нешто Чеха и Словенаца¹³; ту су се нашли и ђак из Русије Лашовски „један од оних бунтовних Петрограђана”, двадесетогодишњи Пољак Данишевић, студент медицине који је управо „утекао из тврђаве Кронштат”¹⁴, један лужички Србин што је напустио Берлински универзитет да би помогао истоименој балканској браћи¹⁵, итд. По свом националном саставу, поготову ако се узму у обзир и остале „легије” и „корови”, добровољачки покрет у Србији је тог лета представљао оваплоћење јужнословенске идеје, живу слику њене реалности и виталности, и знак све веће повезаности српског и југословенског покрета међу собом и са слободумном и националноослободилачком Европом.

Једнако занимљиве биле су ове дружине и по социјалном пореклу и статусу њихових припадника. То су већином били млади људи (из Темишвара је добегао и неки Арсеније Шишманов без пуних 15 година)¹⁶ што су „оставили газде” и којима није било тешко да „распродају све што имају” јер су имали мало, калфе и шегрти, момци и слуге, најпре и понајвише бећари, поготову ако су већ били без посла, огњишта, хлеба и пара. Карактеристично је да се далеко највећи број јавио начелствима без оружја и новца, а често и без

---

⁹ Никола Петровић, Светозар Милетић и народна странка. Грађа 1860—885, Сремски Карловци, 1968, књ. I, ст. 179—180, 184.

¹⁰ ИАБ, УВБ, 1862, XXIV, 343; извештај А. Вукобратовића за 1864; Србски дневник, 16. VI 1862, бр. 47, ст. 2; Новости из Београда. — Србобран, 28. VI 1862, бр. 51, ст. 1.

¹¹ Стране земље. Србија. — Србобран, 5. IX 1862, бр. 80, ст. 3.

¹² АС, Министарство финансија — Одељење Промислености (у даљем тексту: МФ-П).

¹³ Борђе Гвозденовић, Крваво позорје међу Турком и Србима у Београду 1862. године, Београд, 1862, стр. 10.

¹⁴ Љубомир Дурковић-Јакшић, Учешће Јеврема Марковића и других Срба у пољском устанку 1863. године, Београд, 1977, стр. 607 (сепарат).

¹⁵ Новости из Београда. — Србски дневник, 17. VII 1862, бр. 56, стр. 2.

¹⁶ ИАБ, УВБ, 1862, XXIV, 343.

подношљиве одеће и обуће. Још 18. јула је пожаревачки начелник упозорио да највећи део оних који се тамо сакупљају „не могу да се издржавају”, 19. јула је установио да од њих 83 само двојица имају оружје, а од 148 накнадно пријављених само је 52 пошло у Ваљево док су се остали 26. јула морали разићи кућама јер нису имали опанака, хлеба и трошка за пут. За 60 пријављених у Крушевцу начелник Мутавцић је 17. јула телеграфисао Христићу да „су по већој части без оружја, а и што има то је рђаво” и дао им по нешто пара „макар за обућу да купе”. Из Књажевца су се још 6. јуна распитивали да ли да шаљу пријављене без оружја, каквих је највише, што је и месец и по касније мучило начелника Јоцу Наумовића. Јагодински старешина Антоновић је 19. јула одбио да упише деветнаесторицу који нису могли себи обезбедити путни трошак, а крајински начелник Девић је једанаесторици исплатио по три гроша дневно док путују, укупно 264 гроша чаршијских. Било је такође и младих интелектуалаца, ћака, студената и официра разних народности, жељних да се боре за слободу ма где то било, али и деце из великих задружних кућа по Србији, која се нису могла скрасити на дому и пропустили прилику да буду равна јунацима из народне песме или из црногорских и херцеговачких војевања¹⁷.

За упис у добровољце није било довољно само родољубље; уосталом, родољуба је било много више но добровољаца. Без пустиловног духа, Корпус у Ваљеву и сличне мање јединице по Србији не би се могли саставити, али се — како то вазда бива — склоност авантури често везивала за људе које не красе нарочите врлине. Поручник Вукобратовић (који је и сам из аустријске службе прешао у српску да би потом шпијунирао Србе за рачун своје бивше државе и на крају завршио у турској служби) имао је утисак да у Ваљеву „људство чине мангупи из пола света, све европске нације су заступљене, од 3.000 људи било је 150 поштених Црногораца, који су сачињавали посебну јединицу, и још око 200 добрих, а на челу осталих 2.650 је писало: вешала или тврђавска робија”. Међу тим „осталим”, укључујући и ниже старешине, могло се наћи и банкротираних трговаца, кочијаша, превараната и фалсификатора од заната, бербера и „апотекара” који се баве сумњивим вештинама, све људи спремних и расположених да у Босни наставе пљачку започету у Београду од 3. до 5. јуна¹⁸. Да утисци и оцене Вукобратовића нису сасвим били без основа показују и примери какав је овај: 18. јула је крушевачки начелник Мутавцић телеграфисао Христићу: „имаде овде из други окружја полицајном властју осуђени и протерани због подзренија крађе неколико ваљани момака. Ови моле у самовољнике записати се и ја сам мненија да им се молба уважи, јер су се у владању поправили, па питам Вас оћу ли им молбу уважити”. И неки

---

¹⁷ АС, МУД-п, 1862: извештај К. Јанковића од 6. VI 1862, депеша П. Мутавцића од 20. VII 1862, депеша Б. Девића од 23. VII 1862, депеша М. Антоновића од 23. VII 1862; ИАБ, УВБ, 1862, XX, 66.

¹⁸ Извештај А. Вукобратовића.

од бројних осуђеника, одбеглих са робије користећи метеж који је настао почетком јуна, овде су се зауставили са надом да их у тој гунгули неће наћи или да ће их — по хватању — блаже третирати, а било је и чиновника склоних да таквим људима време проведено у корпусу рачунају као издржавање казне¹⁹.

Поред морално проблематичних људи, Добровољачки корпус је имао још један крупан недостатак — слабо материјално обезбеђење. Доласци готово свих група из Србије били су повезани — како је речено — са том врстом тешкоћа. По доласку у ваљевски логор њихово стање се није нарочито поправљало. „Тужан кор ... бедан, офуцан, без обуће, људи имају само по један пар, па суботом одлазе на реку, свлаче се голи и тако се перу и суше веш — писао је Вукобратовић. — Наоружање је слабо, старе пушке кременаче ...”²⁰. Околина им није била склона, нити спремна да помогне; Орешковић и Зега су се жалили Христићу и окружном начелнику да им ваљевски пекари лиферују тајин бајат, горак, накисео, недопечен и лакши од прописаног; истрагом је утврђено да је у жалби, и поред неких Зеги-них претераности, било доста истинитог па је срески начелник неколико пута претио казном ваљевским екмецијама због њихових подвала²¹. Кад је министар Монден 27. септембра затражио ванредни кредит од 500.000 гроша чаршијских за сређивање материјалних прилика ове јединице, криза је била при крају²².

Однос средине и доброг дела домаћег живља није ишао на руку сређивању прилика у Корпусу. У много наврата се, док је постојао, чуло у народу, међу чиновницима и у Државном савету да се странци (мислило се на плате официра и подофицира из Аустрије, али и на издржавање осталих) не могу плаћати из државне касе²³. Иако је, подржан од Гарашанина, Атанасије Николић инсистирао на „јединству између Турака, Шокаца и хришћана” приликом евентуалне акције у Босни²⁴ а „Србски дневник” хвалио „Србина католичке вере” Орешковића који је „за кратко време свог бављења у Србији обште уважавање и поштовање стекао”²⁵, ситуација није била лишена подозрења у Хрвате; одлуке о припајању сремске жупаније Троједници после укидања „Српске Војводине” и саборска прокламација хрватског права на крајеве с оне стране Уне и Саве²⁶ и те како су подстицали те сумње: „не треба се заборавити да је Сабор хрватски јавно споменуо потребу соједињења турске Хрватске са аустријском Хрватском ...” писао је у то време Гарашанин, иначе као мало ко од српских државника склон сарадњи са Хрватима²⁷. Тај је однос према

¹⁹ АС, МУД-п, 1862: депеша П. Мутавцића од 18. VII 1862. године.

²⁰ Извештај А. Вукобратовића.

²¹ АС, МУД-п, 1862: извештај М. Теодосијевића од 17. VII 1862.

²² АС, Државни савет (у даљем тексту: ДС), 1862, 408.

²³ Извештај А. Вукобратовића.

²⁴ АС, ИГ — 1385.

²⁵ Новости из Београда. — Србски дневник, 28. VIII 1862, бр. 68, стр. 2.

²⁶ Шидак, Грос, Караман и Шепић, Повијест хрватског народа 1860—1914, Загреб, 1968, стр. 19.

²⁷ АС, ИГ-1159.

хрватским официрима у српској служби, мада нешто претерано, сажео и Бура Јакшић у писму Борбу Поповићу Даничару: „Орешковић са својим шокцима мрзак је целом српству ... Свака му се лаж дукатима плаћа ...”²⁸. У том контексту треба гледати и на случај са хлебом, као и на следећи пример, такође из ваљевске чаршије. Неки Гагић је 14. августа телеграфисао Министарству унутрашњих дела: „С Турцима ћемо лако, избавите нас од ових самовољаца, нарочито од аустријских официра”. Начелник Теодосијевић је испитао случај и обавестио Христића да „није онако као што је Гагић јавио, официри својеволјни нису официри онакви као што Гагић каже”, а касније се утврдило да је кривица за сукоб са официрима искључиво била Гагићева²⁹.

Да би са успехом руководио том дружином у описаним условима и од ње временом начинио ваљану борбену трупу, њен командант је морао бити комуникативан, покретљив, сналажљив, увек међу људима и у контакту са околином, човек који инспирише морално јединство јединице, подстиче елан и уноси сигурност. Орешковић, међутим, није спадао у такве људе. Стручно веома спреман, он је највећи део своје активности везивао за разраду плана акције која му је предстојала, тражио је згодне бродове на Дрини, прикупљао елементе, радио маршруте и сневао о слави која га чека. Мајор се био окружио штабом и свитом која је изгледала као двор, у логор и међу војнике готово никада није залазио, припремао је „сјајно старо словенско одело, са тешким сребром извезено, калпак и стару сабљу” и поверавао само по неком: „ове ствари ћу тек у Босни обући”. Затворен, мрачан и нељубазан, био је „за обичног војника у Ваљеву готово неприступачан” и није било наде да ће, као командант, надокнадити оно што је корпусу објективно недостајало: материјално обезбеђење и прави војнички дух³⁰.

У таквим условима није се могла очекивати нарочита дисциплина; „о дисциплини и реду нема ни помена” — забележио је Вукобратовић. Војници су се бунили због хране, поступака старешине, тражили су да им командују земљаци ... „Ми аустријски официри били смо омрзнути код тих војника, и то толико да су људи са оружјем насртали на капетана Хорватовића”, претили да ће их све побити и разјурити чим пређу Дрину и међу собом изабрати старешину ... Половином августа је наредник III чете II батаљона Борбе Арсенијевић подстрекавао своју јединицу на непослушност што је кнеза и Мондена навело да формирају преки суд од окружног начелника Миленка Теодосијевића као председника, и Косте Зеге, неког Јанковића и поручника Рукавине као чланова, са задатком

²⁸ Милан Костић, Преписка Буре Јакшића, Београд, 1951, стр. 196.

²⁹ АС, МУД-п, 1862: извештај М. Теодосијевића од 17. VII 1862.

³⁰ Извештај А. Вукобратовића; Милан Јовановић-Стојимировић, Силуете старог Београда, Београд, 1971, стр. 159—160.

да хитно извиде кривицу наредника, донесу одлуку и без права жалбе изврше казну. „То нису војници, то су отпадници и разбојници” — након свега је закључио Вукобратовић³¹.

Без акције и довољно дисциплине, добровољачке дружине се нису могле у целини одржати на окупу до крај кризе. Прве појаве дезертирања добровољаца уочене су већ јуна, док су још боравиле у Београду³², али је до праве поплаве бекстава дошло крајем лета и у јесен: бежало их је и по 50 одједном, по правилу са државним оружјем и изазивајући страх да не почну са пљачком; само 12. октобра их је у Београду похапшено 16, од којих је највећи број био из Смедерева, јасеничких села и Босне³³.

Ваљевски Добровољачки корпус и Бугарска легија нису биле једине две такве јединице у унутрашњости земље. „Четници” се помињу и у Буприји и Алексинцу (овима је заповедао и крајем јуна их водио на источну границу помоћник окружног начелника Борбе Цинцар — Марковић), али је, осим оне у Ваљеву, највећа трупа била у Крагујевцу. И пре сукоба, почетком јуна, у овој „средоточној” вароши била је, на војној обуци, дружина „бугарско-бошњачке браће”, па је већ 9. јуна неки Јован Анђелов из Видинског пашалука молио дозволу од Стевче Михајиловића да у Бугарској и старој Србији покупи добровољце, вежба их у Буприји и Горњем Милановцу и присаједини онима у Крагујевцу. Крајем јуна тамо је отправљена и група са калемегданског положаја, додуше мања од оне која је отишла у Ваљево, затим је са дозволом свог начелника Милана Антоновића ту остало и 27 људи из Јагодине, а затим и неколико наредних група, тако да је 17. јула у Крагујевцу било већ 50 Јагодинаца. Средином месеца — кад је „Србобран” писао да ће бити створено више „страначких легија” Пољака, Босанаца, Херцеговаца, Црногораца, Бугара и других — у крагујевачкој касарни и баракама логоровала је већ прилично бројна трупа у коју су стално пристизали нови људи, махом из Поморавља. И из ове јединице је било бекстава, која су показала да се није увек радило о недисциплинованим авантуристима, него и о владином политиком незадовољним родољубима. Крајем августа су четрдесеторица побегла са оружјем, али их је близу Јагодине открила и неутралисала народна војска. Ради потере је, наиме, била дигнута сва прва класа из ове вароши и ускоро је на Бупријској ади било опкољено њих 25. Предали су се тек кад је обећано да им се оружје неће одузети, а ипак су разоружани и затворени у јагодинској апсани и затим под стражом враћени у Крагујевац. Око хапшења и разоружања ових 15 добровољаца (других 9 са Бупријске аде били су придружени беспосличари; остали бегунци из Крагујевца нису том приликом пронађени) било је доста јавних распри. Вођа групе, тридесетогодишњи Црногорац Јанко Јовановић је на саслушању 7. септембра изјавио да су у Београд па затим у Крагује-

³¹ Извештај А. Вукобратовића.

³² ИАБ, УВБ, 1862, XXI, 261.

³³ ИАБ, УВБ, 1862, XXII, 335.

вац дошли својом вољом и ради борбе, да су сада „у Црну Гору својој браћи у помоћ прећи хтели” и чак прелазили границу и, наишавши на Турке, уз борбу морали да се врате, при чему су им тројца другова — два Црногорца и један Ваљевац — погинули. „Српски дневник” је тим поводом писао како су добровољци хтели „на своју руку војевати” јер им „је било дотужило садашње стање примирја”; Каћанском, који је у „Српској народности” поступак ових људи назвао несмисленим, „Дневник” се наругао да је и он „од оних дипломата и званичних политичара, којих у Србији канда има доста”; за поступак добровољаца је написано да је поштен и родољубив, а јагодинске грађане који су похапшене помогли са 15 дуката цесарских, новосадски лист је похвалио³⁴.

Октобра су у Ваљеву почели да спремају зимски логор за добровољце. Начелство је оптеретило народ тог округа са 33.000 дасака и осталом јапијом потребном за израду земуница намењених зимском смештају корпуса³⁵. Услови за опстанак јединице нису међутим били повољни: трупа се бекствима смањила, дисциплина се није поправила, у народу и у Државном савету стално је расло расположење против странаца, рат је одложен до неизвесног рока³⁶, што је све утицало да се крајем октобра, тек што је посао око земуница почео да одмиче, Корпус расформиран на предлог самог заповедника. Образована само ради тога, специјална комисија³⁷ је одлучила да се у стајаћу војску прими петнаестак официра, десетак наредника и око 30 поднаредника, сви са трогодишњим уговором³⁸, и то захваљујући само одлучном кнежевом ставу према домаћим официрима који су се томе противили (неки од њих су се чак нашли „као у некој кореспонденцији против Орешковића” — записао је Никола Крстић)³⁹. Официри који нису били те среће нашли су се у тешком положају: уштеђевине и отпремнине су брзо потрошили, у Аустрију се нису смели вратити, у Србији нису имали посла, па су још неки накнадно примљени и упућени на дужности у Неготин и Карановац⁴⁰. Ни ситуација 44 Црногорца, који су све време провели заједно, није била лака; после пораза Црне Горе тамо нису смели ићи, а неки нису имали ни где: Стеву Ивошеву Газиводи и Крцуну Чањову Јанковићу са Цеклина куће су, на пример, у том рату биле потпуно затрте⁴¹;

³⁴ АС, МУД-П, 1862, XII, 183; МУД-П, 1862: депеше М. Антоновића од 17. и 22. VII 1862, извештаји М. Антоновића од 17. и 26. VII 1862; АС, Поклони и откупи (у даљем тексту: ПО) — 39, 121; Новости из Београда. — Србски дневник, 29. VI 1862, бр. 52, стр. 2; Србска Кнежевина. — Србски дневник, 4. IX 1862, бр. 70, стр. 3.

³⁵ АС, МУД-П, 1862, XII, 173.

³⁶ Извештај А. Вукобратовића.

³⁷ Исто.

³⁸ АС, ДС, 1863, 220; АС, МФ-П, 1863, I, 116; И. С. Павловић, нав. рад, 224; В. Ј. Вучковић, нав. дело, 10—11.

³⁹ Никола Крстић, Мемоари. — Приватни живот 1863, 1864, стр. 13; Јавни живот 1864—1870, стр. 54.

⁴⁰ ИАБ, УВБ, 1862, XXVII, 349.

⁴¹ ИАБ, УВБ, 1862, XXVIII, 378.

власти такође нису нашле могућности да их приме у српску редовну војску, па су најпре, са својим наредником Гаврилом Рашковићем и још двадесетак других добровољаца, били доведени у Београд и смештени по арабат — турским кућама у Рашид-беговом сокаку и у механи Луке Томића близу „Два бела голуба”, а пред саму нову 1863. годину послати су у Неготин⁴². Остали „странци” одлазили су из Србије не журећи, јер их ни у завичају није чекало ништа добро; почетком новембра у Великом Градишту су још пребивали Александар Хофман из Осјека, Александар Сич из Ердеља и Антон Ач, Марко Јозеф, Тенгереч Лајош, Павле Бук Рош, Александар Коња и Јозеф Дуња из Мађарске и Бачванин Недељко Наумов, сви са уредним српским пасошима; упркос разочарењу, они су српским властима пријавили некаквог „доктора приватног из Пожеге” Јунуса Јозепорца — Радојковића који их је бунио против кнеза Михаила⁴³. Поред аустријских официра, било је и других добровољаца који су добили српску службу: македонски песник и национални идеолог Бордиа Пулевски постао је наредник понтонирске чете стајаће војске⁴⁴, Словенац Јован Похор је такође служио у гарнизону војинству пре него што се предао публицистичком раду за југословенску идеју, итд.

Многи су, дабоме, остали дужни србијанским гостионичарима, који су дуго потом њихове дугове покушавали да наплате од српског правитељства⁴⁵.

Корпус у Ваљеву и сличне мање јединице у Београду и унутрашњости веома су узнемиравали Турску тога лета. Турске власти поред Дрине и Саве добиле су наредбу да особито мотре и спречавају прелазак људи и, нарочито, оваквих јединица чији је циљ да дижу рају⁴⁶, а представници Порте су их више пута помињали у Канлици као појаву која, са народном војском, највише узнемирава. Каква је, међутим, била војничка вредност Добровољачког корпуса и других легија и дружина показују стање дисциплине у њима и, нарочито, бекства добровољаца. „Један батаљон регуларне пешадије са два топа био би јачи од целог Кора, јер овај олош не би могао издржати регуларни напад бајонетима и код првог плотуна картечом би се разбегао”⁴⁷ — оштро је судио Вукобратовић испуштајући из вида да је првенствени задатак корпуса да диже народ, а не да се конфронтира са регуларном војском, и да војска с којом ће вероватно морати да се сукоби није аустријска него турска. Па ипак, предности родољубља и борбености појединаца и група у овој јединици увелико су биле потрте међусобним неповерењем људи из разних крајева и нација, отпором према официрима „шокцима” (међу којима су били и неоспорно способни официри као Хорватовић), сукобима добровољаца

⁴² АС, ДС, 1862, 363; 1863, 220; ИАБ, УВБ, 1862, XXVI, 420; XXVII, 149.

⁴³ АС, МУД-П, 1862, XIII, 47.

⁴⁴ Блаже Ристовски, Поета — национални идеолог. — Политика 23. II 1980, бр. 23843, стр. 10.

⁴⁵ ИАБ, УВБ, 1862, XXVII, 227.

⁴⁶ Стране земље. — Србобран, 10. VIII 1862, бр. 68, стр. 6.

⁴⁷ Извештај А. Вукобратовића.

и чаршије, недовољном и неправовременом бригом владе за њихову опскрбу, и присуством знатног криминалног и сродног елемента. На супериорност корпуса у формално „регуларном” сукобу није се рачунало, али су та својства озбиљно доводила у сумњу и његову способност да послужи као детонатор опште експлозије и језгро око којег ће се савити буна читаве једне земље.

По много чему се разликујући као формација од јединица народне војске, Корпус је слабом опскрбом и наоружањем, малом склоношћу ка војном поретку, недовољном увежбаношћу и дисциплинском несигурношћу чинио део војних снага Кнежевине у том тренутку: због тих својстава ни тај Корпус, ни снаге у целини, нису давале много основа за оптимизам. Па ипак, овај први покушај формирања једне заједничке југословенске војне, борбене, а може се рећи и устаничке јединице, има значаја који ће надживети његову ондашњу улогу и стање.